

RUS İDARESİNE DÜŞEN TÜRK ÜLKELERİNDE İSLÂMİN DURUMU

Prof.Dr.Mehmet SARAY

Rus işgaline uğrayan ilk müslüman Türk ülkesi Kazan Hanlığı olmuştur (1552). Bunu 1556'da Astrahan Hanlığının Ruslar tarafından işgali takip etmiştir. Ruslar 1556-1740 arasında Başkırdistan'ı, 1732-1840 arasında Kazakistanı, 1783'de Kırım'ı, 1800-1829 arasında Kafkasları (Azerbaycan'ı), 1864-1885 arasında Türkistan'ı devletler arası hukuku hiçe sayarak ve harb bahanelerini kendileri yaratarak zorla işgal etmiştir.

Rusların İslâmiyet ile alakaları yukarıda zikredilen İslâm ülkelerini işgalleri ve İslâm'ın önderi olan Osmanlı Devleti aleyhindeki faaliyetleri paralelinde olmuştur. Çar Deli Petro'nun emri ile **Kur'ân** 1716'da Peter Kosnikov tarafından Fransızca'dan Rusça'ya tercüme edilmiştir. Bu tercüme "**Al-Kur'ân ve Muhammed Hakkında veya Türklerin Kanunu**" adı ile neşredilmiştir. Deli Petro'nun maksadı, İslâmı kötölemek olduğu için daha önce de İslâm hakkında bir kitap yazdırmıştı. Bu kitabı yazan ise, Rus hâkimiyetine giren Moldavya hükümdarı Dimitri Kantemir idi. 1711'de eserini tamamlayan Kantemir, kitaba "**Sistem Kitabı veya Muhammed Dininin Durumu**" adını vermiştir. Bu kitap 1722'de Petersburg'da neşredilmiştir. Eser, İslâmiyet ve Peygamber Efendimiz hakkında yanlış ve çirkin bilgilerle doludur. İslâm hakkında Rus çalışmaları daha sonra Deli Petro'nun temellerini attığı ve kendisinin 1724'de ölümünden sonra 1726'da tamamlanan "Şark İlimler Akademisi'nde" devam etmiştir. Nitekim Ruslar, II. Kur'ân tercümesini 1790'da bu Akademi mensuplarına yaptırmışlardır. Bu tercüme "**Arabistanlı Muhammed'in Al-Kur'ân Kitabı**" adı ile neşredilmiştir.

1726'da kurulan Şark İlimler Akademisi'nden 24 sene sonra ilk Rus Üniversitesi 1755'de Moskova'da kurulmuştur. Bu iki ilim ve eğitim müessesesini 1804'de kurulan Kazan Üniversitesi takip etmiştir. Kazan Üniversitesinin bir özelliği, bünyesinde bir Teoloji "Dinler" Fakültesinin bulunmasıdır. XIX. asırla birlikte bu Teoloji Fakültesi'nde vazife gören üç Rus ilim adamı dikkati çeker. Rusya'nın İslâm'a hücumunu ve İslâmı eritme siyasetinin öncüleri olan bu şahısların isimleri şöyle idi: G.S.Sablukov, Vladimir Solovyev, ve Nikolay İl'minski.

G.S.Sablukov 1862'de Kazan Üniversitesi Teoloji Fakültesi'nde İslâmiyet ve Doğu Dinleri hocası olarak işe başladı. İslâm üzerinde araştırma ve tartışma vazifesi ona verilmişti. Sablukov, 1878'de Kur'ân'ın Arapça'dan Rusça'ya tercümesini sağlamış ve Kazan Üniversitesi'nde neşrettirmiştir. Gayet iyi yapılan tercüme 1907'de ikinci defa neşredilmiştir. Sovyet İslâm araştırmacılarına göre bu Kur'ân tercümesi bugüne kadar kıymetini kaybetmemiştir. Fakat, Sablukov'un ilimden ayrılarak bir müddet sonra İslâm'a hücum eden çalışmalar içine girdiğini görmekteyiz. Hıristiyanlığın üstünlüğünü kabul ettirmek maksadıyla İslâm aleyhtarları iki eser yazmıştır: "**Kur'ân Tercümesine İlâveler**" (1879) ve "**Kur'ân Hakkında Malûmatlar - Muhammed Dininin Kanun Halindeki Kitabı (1884)**".

Sablukov'dan sonra İslâmiyet hakkında araştırma yapan ikinci şahıs Vladimir Solovyev idi. Solovyev "Muhammed: O'nun Hayatı ve Dinî Talimatı" adlı araştırması ile Rus ilim âleminde oldukça büyük yankı yaptı. Fakat O da Sablukov gibi hemen İslâmın aleyhine döndü. O'na göre İslâm kültürsüz halklar için yararlıydı. Ancak, Hıristiyan kültürüne geçişte bir merhaleyi teşkil edebilirdi.

Sablukov ve Solovyev'den sonra İslâm aleyhinde çalışan üçüncü şahıs Nikolay İl'minski idi. Diğer ikili den daha çok İslâm'a zarar veren İl'minski, çok iyi yetişmiş bir İlahiyatçı idi. Kahire'de uzun yıllar kalıp hem Arapça öğrenmiş ve hem de İslâmiyeti tedkik etmiştir. Yakın arkadaşı olan Rus Eğitim Bakanı Tolstov ile birlikte müslüman Türkleri Ruslaştırmak ve Hıristiyanlaştırmak programı hazırlamıştır. Rus işgalindeki müslü-

man çocukların zorla Rus mekteplerine gönderilmesini sağlayan İ'inski, bu çocukları tahsillerini bitirene kadar âileleri ile görüştürmemiştir. Bu mekteplerde Rusça ve Hıristiyanlık öğrenen gençler ana dillerini ve İslâmiyeti unuttur hale gelmişlerdir. Dinî ve millî duygularını unutmak tehlikesi ile karşı karşıya kalan Türklerin imdadına büyük Türk mütefekkeri ve eğitimcisi Gaspıralı İsmail Bey yetişmiştir. Bütün müslüman mektep ve medreselerini islah ederek Usul-i Cedid, yani yeni usûl mektep ve medreseleri müslümanlara tanıtan Gaspıralı, İ'inski'nin plânlarını altüst etmiştir. Gaspıralı'nın Usul-i Cedid mektep ve medreselerinde hem İslâmiyet öğretiliyor, hem de fen bilimleri ile millî kültür ve dil öğretiliyordu. Yani bugünkü İmam Hatip okullarına benzer bir eğitim sistemi kurulmuştu. Gaspıralı'nın başlattığı ve başarıyla yürüttüğü bu eğitim reformu kısa zamanda halk tarafından benimsendiği için, ana-babalar, zorla da olsa, çocuklarını Rus mekteplerine göndermeye başlamıştır. Ne var ki, İ'inski'nin önderliğinde Rus Eğitim Bakanlığının müslüman Türkleri Ruslaştırma ve Hıristiyanlaştırma faaliyeti oldukça tesirli olmuştur. Bu menfi tesiri Gaspıralı'nın getirdiği eğitim sistemi asgariye indirmeye çalışmıştır.

Ne var ki, Rus idaresi altına düşmüş müslüman Türklerin çilesi bununla bitmiyordu. Bilindiği gibi 1917 Bolşevik İhtilali Rusya'ya yepyeni bir rejimi takdim etmişti. Bu, Komünizmin hâkim olduğu Sovyet Bolşevik yahut Sovyet liderleri yeni rejimlerinin yerleşme yıllarında İslâma ve diğer dinlere pek dokunmadılar. Hattâ, Çarlık döneminde müslümanların elinden alınan Vakıf idareleri müslümanlara iade edildi. Bununla da yetinmeyen Sovyetler daha önce yasaklanan Şeriat mahkemelerini de müslümanların yeniden kullanabileceğini bildirdiler. Sovyetlerin bütün maksadı, Rusya'dan ayrılmak için istiklâl mücadelesine giren müslüman Türkleri yeniden kendilerine bağlamaktı. Sovyetler, Kızılordu ile istiklâl hareketlerini bastırılmış ve arkasından da müslümanlara geçici bir müsamaha göstererek kontrolü yeniden sağlamışlardır. Sovyet kontrol sisteminin iyice yerleştiğine kanaat getirdikten sonra ise, İslâma karşı tarihte eşine rastlanmamış taarruzlarını başlatmışlardır. Önce Şerî örf ve âdetler men edilmiş ve sonra da Vakıf toprakları ve malları tamamen müslümanlardan alınıp devletleştirilmiş ve Rus halkına dağıtılmıştır. Bunu, İslâmî liderlerin tutuklanıp ortadan kalkması tâkip etmiştir. Binlerce cami ya yıkılmış, ya da başka maksatlarla kullanmak için tadil edilip ibadete kapatılmıştır. Bu arada, Sovyet yöneticilerinin İslâm aleyhtarı faaliyet gösterecek büyük sayıda eleman yetiştirip vazifelendirdiğini görüyoruz. Bu kişiler muhtelif kanallarla İslâm aleyhinde propaganda yapıyorlardı. Baskı altına alınan müslüman halkı İslâmiyetten uzaklaştırmak için ne mümkünse yapılmaya başlandı. Fakat, istedikleri neticeyi alamıyorlardı. Bunun üzerine İslâmî faaliyetleri men eden bir kanunu 1919'da çıkarıp neşrettiler. Bu kanunun muhtevası bütün müslüman yerleşim merkezlerinde halka anlatıldı. Kanun müslümanlar arasında yardım fonlarının organize edilmesini, dinî ve millî kültürle ilgili kütüphane kurulmasını, resmî ve özel yerlerde İslâmî törenlerin yapılmasını yasaklıyordu. Bu sâhada izin almak, câmileri ibadet için kullanmak maksadıyla müslümanlar, Sovyet İçişleri Bakanlığına bağlı olarak kurulan "Dinî İşler Kurulu"na müracaat edecekti. Yapılan müracaatların ise, hemen tamamı reddediliyordu. Bu kanun aynı zamanda dinsizlik propagandasını düzenlemekle görevliydi. Kısaca, müslümanlar için, ıztıraplarla dolu bir devir başlamıştı.

Stalin zamanında bu Kanun bütün acımasızlığı ile tatbik edildi. Yıkılan ve kapanan camilere binlercesi daha eklendi. İslâmî eğitim yasaklandığı için müslümanlar dinî bilgi ve âdetleri ancak âile içinde yaşatabiliyorlardı. Okullarda İslâm aleyhtarı verilen eğitimle gençler bir nevi dinsiz yetişmeye başladılar. Acımasızca tatbik edilen bu kanuna 1973'de yeni maddeler ilâve edildi. Bu yetmiyormuş gibi Sovyet Anayasası'nda da dinî eğitimi yasaklayan maddelerin konduğu belirtildi. Atâist (Allahsızlık) eğitim mecburi hale geldi. Genç nesillerin dinsiz yetişmeleri yetmiyormuş gibi yetişkin insanların dinlerinden tamamiyle kopmaları için halkın atâist eğitim seminerlerine katılmaları mecbur tutuldu. Bu eğitim tarzı yıllar yılı acımasızca tatbik edildi. 1988'de bu eğitim tarzı, yani atâist eğitim, bütün hızı ile müslüman Türk Cumhuriyetlerinde uygulanıyordu.

Sovyet kanunlarının İslâmiyeti yok etmek için aldığı tedbirler çerçevesinde müslümanlar şu acıları yaşamışlardır:

1. Yetişmiş din adamlarının büyük çoğunluğu ya öldürülmüş, ya da hapsedilmişlerdir. Geri kalan çok az sayıdaki din adamı ise pasivize edilmiştir. Neticede müslümanlar, kendilerine dinî bilgi verecek ve İslâmî yaşatacak din adamından yoksun kalmışlardır.

2. Camiler ile medreselerin tamamına yakını kapatılmış ve çok azı göstermelik olarak açık bırakılmıştır. Cami ve medreselerin gelir kaynağı olan Vakıflara el konmuş ve bütün varlıkları alınmıştır. Türkistan, Azerbaycan, Kırım ve Tataristan'da 26.261 cami vardı. Sovyetler bu camilerin 26.000'ini ya kapatmış, ya da yıktırılmıştır. Yıkılan camilerin 14.000'i Türkistan'da, 1000'i Kırım'da, 7.000'i de Tataristan'da ve geri kalanı da Azerbaycan ve Dağıstan'da idi. 1988'e geldiği zaman Sovyet yetkililerinin izni ile açık tutulan ve çoğunda ibadet yapılmayan cami sayısı 200 civarında idi.

3. Gençlere İslâmî öğretimin her çeşidi yasaklanmıştır. Böylece yeni yetişen nesillerin ya dinsiz veya İslâmî bilgilerden uzak kişiler olması amaçlanmıştır.

4. Gençlerin dinsiz veya din aleyhtarı yetişmeleri için okullarda atâist eğitime ağırlık verilmiştir. Bununla da yetinmeyen Sovyetler büyük küçük herkesi atâist seminer ve konferanslarına katılmaya mecbur tutmuşlardır.

5. Bütün bunlara ilâveten her türlü İslâmî âdet ve örf yasaklanmıştır. Cenaze namazlarını kılmak, dinî törenler düzenlemek, oruç, zekât ve kelime-i şahadet getirmek, hac gibi her müslümanın yapması gereken vazifeler yasaklanmış ve buna uymayanlar en ağır şekilde cezalandırılmışlardır.

6. Dinî işler için Moskova'da Sovyet Bakanlar Konseyine bağlı bir "Dinî İşler Kurulu" oluşturulmuş ve bu kuruluşun denetimi altında sırf İslâm ülkelerinden gelen heyetlerin gözünü boyamak için bâzı camiler açık tutulmuştur. Buralarda vazife gören görevliler, din adamından ziyade Sovyet K.G.B. polis teşkilâtının bir adamı olarak hareket etmiştir.

Bugün, değişen şartlara ve kardeşlerimizin istiklâle kavuşmalarına rağmen, bu din görevlilerinin kardeşlerimiz için iyi bir hizmet verdiklerine inanmıyorum. Buna rağmen, kardeşlerimiz kendi camilerine ve İslâma sâhip çıkmaya çalışmaktadırlar. Kafkaslarda ve Orta Asya'da İslâmî hareketlerdeki bu canlılık derhal İran, Ağa Han Grubu, Sudiler ve diğer dinî grupları harekete geçirmiştir. İslâmî değişik şekilde yaşayan ve ehl-i Sünnet-çe kabul olmayan bu dinî akımlar, kardeşlerimizi kendi akidelerine sokabilmek için son derece cömertçe davranmaktadırlar. Bir kısım çaresiz insanlar hariç, kardeşlerimiz, onlardan ziyade Türkiye'den ve Türk Diyaneti'nden âlaka ve yardım beklemektedirler. Onlara bu hizmeti götürmek ise bizim için kaçınılmaz şerefli bir vazife olmalıdır.

TARTIŞMA

Başkan- Efendim, Sayın Saray'a teşekkür ediyorum.

Şimdi soru sormak veya katkıda bulunmak isteyenlere söz vereceğim. Buyurun Sayın Hocam.

Prof.Dr.Ercüment KURAN- Efendim, konu son derece geniş, ben Mehmet SARAY kardeşimi, bu 20 dakika bile dolmadan kısa sürede, bu kadar güzel terkip yapabildiği için tebrik ederim.

Tabii, İslâmın Eski Sovyetlerdeki durumu, hepimizin aşağı yukarı malumu. Burada, dine karşı yapılan çalışmaların, başka yerlerde de olduğu gibi, başarısız kaldığı; İslâmın ne kadar kökleşmiş, ne kadar Türk kültürüyle iç içe olduğunu gösteren bir delil.

Kendisini desteklemek için, başımdan geçen bir hadiseyi anlatıyorum. Bilmiyorum, o zat şimdi ne durumdadır. Efendim, benim Kuzey Afrika ile meslekî temaslarım oldu. Doktora tezimi ve çalışmalarımın bir kısmını, Kuzey Afrika'da Türklük üzerine yaptım. Birkaç kere Cezayir'deki kongrelere de gittim. Oraya, Türkistanlı bir ilim adamı, Abdullayev, şişmanca, tıknaz, başındaki takkesiyle, yeşil cübbesiyle gelirdi. Yanında iki-üç kişi daha bulunurdu. İki-üç kere orada karşılaştık. Hatta bir seferinde, bizim Diyanet İşleri Başkanı Süleyman ATEŞ Bey ile beraber gitmiştik. O'na takke getirdiler, bir de baston baston hediye ettiler. Orada bizi ikaz ettiler, "Biz üç kişi geldik; ama bir kişi var, o casustur" dediler. Ona itimat etmememizi söylediler. Ur-falydı bir tanesi, kendisi sarışındı. O ve ben, biz gerçek Müslümanız; ama diğeri Hükümetin adamıdır şeklin-de ikazda bulundular.

Birkaç sene sonra, bundan 10-12 yıl önce, Tunus'ta başka bir kongrede bulunurken, bu Abdullayev geldi, Tunus'a resmî bir ziyarette bulunuyor. Bizim kongremize getirdiler. Arada konuştuk, ahbablık ediyoruz. Araplar etrafımızı sardı, dediler ki, "Aranızda 4-5 bin kilometre var, nasıl anlaşıyorsunuz?" Abdullayev'in şu cevabını hiç unutmam: "Biz, 60 senedir koministiz; ama, 2000 senedir Türküz".

Başkan- Teşekkür ederim Hocam.

Ayhan DÜRRÜOĞLU (Dürrizade Vakıf Mütevelli-Sanat Tarihi Doktoru)- Sağolsunlar, bu sempozyum dolayısıyla bizi aydınlatan konuşmacılara huzurunuzda ewela teşekkür etmek istiyorum.

İkinci Abdülhamit zamanında, bir Japon heyeti gelerek kendilerinin Müslüman olmak istediğini söylemişler ve Japonca bilir din adamı istemişler. Maalesef, İkinci Abdülhamit zamanında bizim kendilerine gönderecek Japonca bilen din adamımız yokmuş. Acaba bugün var mı?

2. Ben İtalya'dayken, Koyu Katolik Roma Üniversitesi'ndeyken, çok eski soy, sülalelerin çocukları, devamlı hadislerden bahsettiğim için **Kur-ân'ı Kerîm**i merak edip, İtalyancasını okudular. İtalyanca tercümeleler, Fransızca, dünyanın bütün dillerindeki **Kur-ân'ı Kerîm** tercümeleleri fevkaladedir, okuyan Müslüman olur. Onlar da oldular. Fransız Sosyalist Parti Başkanı Glodi de Müslüman oldu, Fransız âlimler de Müslüman oldular, İngiliz âlimler de Müslüman oldular. Peki, Rus âlimler neden olamasınlar; çünkü, murakabe sistemi, kontrol sistemi demek ki iyi işlemiyor bu birinci husus. Lisan bilmiyoruz, bu ikinci husus. Eğitimde eksik kalıyoruz, bu üçüncü husus. İhtisas sahibi elemanı, ihtisası dahilinde istihdam etmiyoruz, bu dördüncü husus. Bu işleri emin ellere bırakmıyoruz, bu da beşinci husus.

Netice olarak bütün bunların yapılmasını gönülden niyaz ediyorum, sağolun.

Başkan- Teşekkür ederim Sayın Dürrüoğlu.